

VÖRÖS BOLDIZSÁR

„Itt azonban már a nap sugarai is motorokat hajtanak”

A kommunizmus technikai fejlettségének víziói a Magyarországi Tanácsköztársaságban*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.4.7>

Néhány évvel a halála előtt, 1902-ben Verne Gyula egyebek mellett ezeket nyilatkozta egy bécsi újság tudósítójának: „Szerencsés embernek tekintem magam, mert olyan században születtem, amikor szemünk láttára nagyon sok kitűnő felfedezés és még több csodálatos találmány született. Nem kételkedhetünk a tudomány azon hivatásában, hogy sok meglepőt és csodálatosat adjon az embereknek. Sőt többet mondok: meggyőződésem, hogy a tudósok felfedezései teljesen megváltoztatják az életfeltételeket a Földön, és sok csodálatos felfedezés a jelenlegi nemzedék szeme láttára fog megszületni. [...] A folyók és vizesések sokkal több energiát adnak majd, mint jelenleg. Ugyanakkor a léghajózás feladatai is megoldódnak. [...] A huszadik század új korszak lesz”.¹ Joel Mokyr amerikai-izraeli gazdaságtörténész évtizedekkel későbbi meglátása szerint pedig a 20. század megértette: a technológiának nincsenek korlátai, képes ugrásszerűen fejlődni, és a haladását csak az korlátozza, hogy a társadalom hajlamos lerombolni növekedése feltételeit.²

* E tanulmány rövidített előadás-változata elhangzott a Magyar Nemzeti Múzeum, a MNM Vay Ádám Múzeális Gyűjteménye, Vaja Város Önkormányzata és a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre által rendezett Heckenast Gusztáv emlékkonferencián, Vaján, 2022. szeptember 23-án.

¹ Idézi Jevgenyij BRANDISZ: Verne Gyula elfelejtett élete. In: KUCZKA Péter (szerk.): *A rejtélyes Verne Gyula*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1978. 85–86.

² JOEL MOKYR: *A gazdaság gépezete. Technológiai kreativitás és gazdasági haladás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 202.

A 19. század végén és a 20. század elején a technikai fejlődésről megalkotott elgondolások összekapcsolódhattak olyan jövővíziókkal is, amelyekben a fennálló gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok radikális átalakítása jelent meg. Az első világháború nyomán kialakult történelmi helyzetben pedig sor került arra is, hogy e nézetrendszerek képviselői hatalomra juthassanak, és megkísérelhessék valóra váltani ezeket a célkitűzéseket, köztük technikai fejlesztéseket is, immár az új világ megteremtésének folyamatában. 1919 tavaszán–nyarán erre törekedtek a szociáldemokrata–kommunista irányítású Magyarországi Tanácsköztársaság döntéshozói – nyilvánvalóan azon művekben megfogalmazottak hatására is, amelyeket e politikai csoportok még a diktatúra létrejötte előtt tettek közzé. Az illetékes vezetők terveiről, intézkedéseiről az új rendszer sajtójában számos hosszabb–rövidebb írás látott napvilágot, amelyek e tanulmánybeli ismertetései, elemzései, önmagukon túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is szemléltethetik, hogy a technikai fejlesztések miként illeszkedhettek egy gazdasági–társadalmi–politikai, utópisztikus jövővízió egészébe.

A 20. század elején az eljövendő korszak technikai fejlettségéről kialakított elgondolások ugyanis megjelentek fontos, baloldali beállítottságú szerzők Magyarországon közreadott műveiben is. August Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvét a magyarországi szociáldemokraták már 1919. március 21. előtt is több ízben kiadták; a Tanácsköztársaság idején e művet az egyesült szociáldemokrata–kommunista párt könyvkiadó–hivatala tette közzé.³ A német szociáldemokrata politikus munkájában az

³ Lásd például BEBEL Ágost: *A nő és a szocializmus*. Népszavakönyvkereskedés, Budapest, 1918. A műről és annak hatásáról lásd például KENNETH R. CALKINS: The Uses of Utopianism. The Millenarian Dream in Central European Social Democracy before 1914. *Central European History*, 1982/2. 126–134.; LUCIAN HÖLSCHER: *Weltgericht oder Revolution. Protestantische und sozialistische Zukunftsvorstellungen im deutschen Kaiserreich*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1989. 307–318.; MADARÁSZ Aladár: A sehonnai szakácskönyvek, avagy néhány szempont a XIX. század végi utópiák és a német munkásmozgalom kapcsolatának kutatásához. Utópiák a múlt század végén a szocializmusról. In: KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (szerk.): *Egy remény változatai. Fejezetek a szocializmusgondolat történetéből*. I. *Elmélet és realizáció*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 187–237. A 20. század elején a *Népszava* könyvhirdetésének közreadói

is olvasható, hogy a majdani szocialista társadalomban „a motorikus erők meg a legtökéletesebb gépek és eszközök kiterjedt alkalmazása, a legmesszebbmenő munkamegosztás és a munkaerők ügyes kombinálása a termelést oly tökéletességre fogják juttatni, hogy a megkívánt mennyiségű szükségleti cikkek előállítására céljából *a munkaidőt jelentékenyen le lehet szállítani*”.⁴ Jövővizóját a szerző nemegyszer korabeli szaktekintély megállapításának felhasználásával is alátámasztotta,⁵ ami jelezhetné nézetei megalapozottságát olvasói számára, így a következőkben is: „Folyóvizeink, a tenger apálya és dagálya, a szél, a napfény megszámlálhatatlan lóerőket szolgáltatnak, mihelyt értünk kellő kihasználásukhoz. »[...] A nap melegének koncentrálásával igen magas hőfokot lehet előállítani és ezzel együtt minden egyebet, átvihető mechanikai munkát, akkumulátor-töltést, világosságot és meleget, vagy elektrolízis segítségével egyenesen tüzelőanyagot.« [...] Az az ember, aki ezt a perspektívát megnyitja, nem valami ábrándozó, hanem a berlini egyetem tiszteletre méltó professzora és a birodalmi fizika-technikai intézet elnöke, olyan férfiú, aki a tudományos világban első helyet foglal el.”⁶ Bebel szerint az új világban „a közlekedésügynek a tökéletesség legmagasabb

pedig a műben megjelenített jövőképet ismertetve egyben annak megvalósítására mozgósították a reménybeli olvasókat, ami jól mutatja, hogy azt realizálhatónak is tartották. Szerintük a német szerző „olyan megragadóan állítja elénk a kommunisztikus termelési alapon felépülő új társadalom képét, hogy az olvasó nem vonhatja ki magát hatása alól és kénytelen belátni, hogy az út, amelyet Bebel kijelöl, minden nőnek és férfinak egyetlen helyes [!] útja.” Lásd BEBEL: A nő és a szocializmus. *Népszava*, 1908. március 4. 13. A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm, a kurzívák az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

⁴ BEBEL Ágost: I. m. 404. Ugyanakkor könyve bevezetésében Bebel félreérthetetlenül tudatta olvasóival: „Mihelyt az ember a reális valóság alapjáról távozik és a jövőendő alakulások festésébe bocsátkozik, tág tere nyílik az elmélkedésnek. Kezdődik a vitatkozás arról, hogy mi valószínű és mi valószínűtlen. Azért mindaz, amit erre vonatkozólag ebben a könyvben kifejtünk, csupán csak a szerző *egyéni* felfogásának tekintendő és így az esetleges támadások is csak az ő *személye* ellen intézendők; amit mond, azért ő maga viseli a felelősséget.” Uo. 9.

⁵ Lásd erről Jürgen SCHMIDT: *August Bebel. Social Democracy and the Founding of the Labour Movement*. I. B. Tauris, London–New York, 2019. 82.

⁶ BEBEL Ágost: I. m. 405. A német szociáldemokrata politikus könyvében, az idézethez kapcsolt lábjegyzetben közölte is a felhasznált mű adatait: „Die Energie der Arbeit und die Anwendung des elektrischen Stromes, von Fr. Kohlrausch.

fokára kell jutnia; talán akkor a léghajó lesz a legelterjedtebb közlekedési eszköz”.⁷ A mezőgazdaságban pedig a „föld művelési viszonyaira nézve nagyon fontos egy kiterjedt, tervszerű folyó- és csatornahálózat, amely tudományos elvek szerint alkotandó meg”.⁸ Itt a politikus nem a jelen, hanem a jövő esetében hangsúlyozta a tudomány fontosságát az új létesítmények megalkotásánál. A leírásaiban alkalmazott felsőfokok („legtökéletesebb”, „megszámlálhatatlan”, „a tökéletesség legmagasabb foka” stb.) az új világ eszményi voltát hivatottak jelezni, ugyanakkor szemléltetik ábrázolásának utópisztikusságát⁹ is.

A jövőben elérendő ideális világrendről kialakított, a Bebeléhez nem egy vonatkozásban hasonló,¹⁰ legfontosabb kommunista elgondolásokat Nyikolaj Ivanovics Buharinnak *A kommunisták (bolsevikiek) programja* című munkája tartalmazta. E kiadványt már a Tanácsköztársaság létrejötte előtt több ízben is megjelentette magyar fordításban a Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919. március 21. után pedig a Közoktatásügyi Népbiztosság egyik, a diktatúra rövid távú céljainak elérése érdekében kifejtett propagandatevékenységet szervező csoportja, a Szocializmus Állami Propagandája bocsátotta közre.¹¹ A szerző szerint a „kom-

Leipzig, 1900. Duncker & Humblot.” Uo. Friedrich Kohlrausch (1840–1910): német fizikus.

⁷ BEBEL Ágost: I. m. 426.

⁸ BEBEL Ágost: I. m. 429.

⁹ Ehhez lásd például KUCZKA Péter–SZERDAHELYI István: Utópia. In: SZERDAHELYI István (szerk.): *Világirodalmi lexikon*. XVI. U–Vidz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 252–253.; CZIGÁNYIK Zsolt: Utópia és utópizmus: egy irodalmi és politikai fogalompár nyomában. *Korunk*, 2019/2. 11–22.

¹⁰ A Tanácsköztársaság idején, a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott munkájában pedig Dénes Zsófia a következőket írta Bebel művéről: „A szociáldemokrata Bebel Ágost a nőkérdés megoldásában megbízható belső forradalmisággal ítélkezik. *A nő és a szocializmus* című nagy munkája – a legterjedelmesebb és legsúlyosabb munka, mely a szocializmus irodalmában a nő felszabadításával foglalkozik – céljai kihangoztatásában eléri a kommunista társadalom mértékét. (Aminthogy a kommunizmus végcélja Bebelnek az egész vonalon, csupán megvalósításának egyetlen eszközét, *a fegyveres forradalmat* alkussza le szociáldemokrata alapon!)” DÉNES Zsófia: *A nő a kommunista társadalomban*. Közoktatásügyi Népbiztosság, Budapest, 1919. 26.

¹¹ Lásd például BUCHARIN Nikoláj: *A kommunisták (bolsevikiek) programja*. Kommunisták Magyarországi Pártja, Budapest, 1919. A műről és annak hatásáról lásd például A. G. Löwy: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*.

munista rendben” „[a] munka csakis a legnagyobb gyártelepeken, csakis a legjobb gépekkel folyik [...] mindent úgy osztanak el, hogy minden termelési ág a neki legalkalmasabb helyre kerül, ahol a munka mindennél jobban folyik, ahol minden a legkönnyebben áll rendelkezésre, ahol az emberi munkaerő legtöbbet termelő lehet”.¹² A programban pedig Buharin a végső célt ekként jelölte meg: „Legvégül az egész világnak egyetlen munkásüzemé kell lennie, ahol az egész emberiség egyetlenegy, szigorúan kidolgozott, kiszámított és kimért terv alapján, minden munkáltató és tőkés nélkül, a legjobb gépekkel és a legnagyobb műhelyekben dolgozik a maga számára.”¹³ A felsőfokok („legnagyobb”, „mindennél jobban”, „az egész világ” „egyetlen munkásüzem” stb.) alkalmazásával ábrázolt eszményi világrend utópisztikus leírásában tehát fontos szerepe volt a technika fejlettségének. Ugyanakkor e külföldi munkák nemcsak egyes, idézett részleteikkel, hanem nagyszabású jövővízióik egészével is komoly ösztönzéseket adhattak az 1919 tavaszán, Magyarországon létrejövő új rendszer közvélemény-formálóinak saját, ilyen tárgyú szövegeik¹⁴ megalkotásához.

Célkitűzések, intézkedések, tervek a közeli jövőre

A Tanácsköztársaság döntéshozóinak megnyilatkozásaiban a technikai fejlesztések a nagyarányú gazdasági-társadalmi átalakulásokkal összefüggésben jelentek meg. Varga Jenő, a szo-

Leben und Werk Nikolai Bucharins. Promedia, Wien, 1990. 103., 111–115., 397.; Wladislaw HEDELER: *Nikolai Bucharin – Stalins tragischer Opponent. Eine politische Biographie.* Matthes & Seitz, Berlin, 2015. 177–178., 553. A Szocializmus Állami Propagandájáról lásd SZABÓ Viktor: *A kommunizmus büvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája.* TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, [h. n.], 2019. 16–29.

¹² BUCARIN Nikoláj: I. m. 13.

¹³ BUCARIN Nikoláj: I. m. 15.

¹⁴ Lásd ezekről például VÖRÖS Boldizsár: „a közös munka eredményéből mindenkinek egyaránt jut”. Utópisztikus jövőelképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban. In: LIGETI Dávid–VÖRÖS Boldizsár (szerk.): „...minden édennek neve vad poklokat büvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Országgház Könyvkiadó, Budapest, 2020. 91–107.

ciális termelés egyik népbiztosa, a népbiztosság közlönye, a *Szociális Termelés* 1., május 3-ai számának vezércikkében azt írta, hogy „a tulajdonképpeni nagy feladat: a termelés rendszerezésének révén eljutni a többtermeléshez, minden jólét és kulturális haladás előfeltételéhez”. Szerinte ehhez, az egyik legfontosabb tényezőként szükséges „[a] rendszeres műszaki gazdálkodás, amelynek intézménye a műszaki felügyelet lesz. Ez fog arról gondoskodni, hogy a termelés mindenkor a legjobb termelőeszközökkel, a legkitűnőbb szerszámok igénybevételével, a legjobb és legújabb eljárások felhasználásával történjék”.¹⁵ Kelen József, a szociális termelés másik népbiztosa *A Munka*, a Közoktatásügyi Népbiztosság sajtótudósító lapja május 7-ei számában napvilágot látott nyilatkozatában azt állította, hogy „készítjük elő a jövő termelését, azt a termelést, amely minden dolgozó ember minél több szükségletét, minél jobban kielégíteni tudja”.¹⁶ A távlati tervek és az aktuálisan megoldandó feladatok összefüggéseiről pedig Hevesi Gyula, a szociális termelés harmadik népbiztosa utóbb, 1959-es könyvében azt írta, hogy „[a] Szociális Termelés Népbiztosságának külön távlati tervezési osztálya nem volt. Ettől függetlenül azonban úgyszólván valamennyi ágazati szakosztály foglalkozott távlati tervezéssel. A népbiztosság arra törekedett, hogy a Tanácsköztársaság a legégetőbb szükségleteinek kielégítését célzó intézkedéseit is egy elképzelt, de műszakilag és gazdaságilag lehetőleg megalapozott perspektív fejlődés előrelátásának alapján tegye meg.”¹⁷

A közeljövőben megvalósítandó nagyszabású technikai fejlesztések egyike volt az az asztalosüzem, amelyről a Szociális

¹⁵ VARGA Jenő: Szociális termelés. *Szociális Termelés*, 1919/1. 2.

¹⁶ Kelen József népbiztos elvtárs a szocializálás munkájáról és a jövő termeléséről. *A Munka*, 1919/17. 9. A megvalósítandó feladat ismertetésénél a politikus kijelentésében megfigyelhető egyfajta óvatosság, minden bizonnyal az aktuális történelmi helyzetből következő lehetőségekkel számolva: míg célcsoportként „minden dolgozó ember”-t jelölt meg, felsőfok alkalmazásával, a szükségletekről és azok kielégítéséről szólva már csupán a „minél több” és a „minél jobban” szókapcsolatokat használta, ekként jelezve: tisztában van azzal, hogy belátható időn belül valamennyi szükséglet teljes mértékű kielégítésére nem lesz mód.

¹⁷ HEVESI Gyula: *Szociális termelés. A Magyar Tanácsköztársaság iparpolitikája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 95. Lásd még uő: *Egy mérnök a forradalomban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 231–233.

Termelés Népbiztossága faipari szakosztályának vezetője áprilisban, egyebek mellett, ezeket is nyilatkozta: „A szakosztály műszaki csoportja jelenleg a több ezer munkást foglalkoztató asztalosüzem tervezetén dolgozik, mely nemcsak az országban, hanem az egész kontinensen is mintául szolgáljon. Éppen úgy, mint ahogy a tanítás szempontjából demonstrációkra és múzeumokra van szükség, kell, hogy mintagyárak létesüljenek, amelyek minden tekintetben példaképpül szolgáljanak az iparnak”¹⁸ – így tehát technikai fejlettségükkel is. Az új rendszerben a feltalálók, a találmányok sorsáról Hevesi Gyula a következőket állította: „A műszaki tudományok fejlesztése sokkal tervszerűbben és rendszeresebben fog történni a kommunisztikus termelésben, mint ahogyan azt a magángazdasági rendszer termelése tette. [...] minden feltalálói tehetség érvényesülésének biztosítását tervszerű és rendszeres tudományos iparfejlesztési munkával, valamint mindazon tudományágaknak tervszerű fejlesztésével, amelyek az ipari termelés szolgálatába bevonhatók, fogjuk elérni.

– A *Szociális Termelés Népbiztossága* körében már meg is alakult a *találmányi és kísérleti szakosztály*, amely megkezdte az ily természetű munkálatok megszervezését. Minden találmányt és feltalálói gondolatot megvizsgálunk és kiadunk az illetékes ipari szakosztálynak megvizsgálás és további kidolgozás céljából. Az arra alkalmas gyári laboratóriumokat a legkiválóbb munkaerők bevonásával nagyszabású kísérleti üzemekké fogjuk kifejlesztetni, és ezekben fogunk megvizsgálni és kidolgozni minden találmányt s újítást, amelyet bárki, vagy bármely üzem az illető szakmából javaslatba hoz. Az eddig titokban végzett mindenmű kísérleti munkának *nyilvánossá tétele* is lényegesen előbbre fogja vinni a technikai haladást, mert minden kutató és feltaláló tájékozva lesz arról, mi történt már másutt ugyanazon probléma körül. Ily módon lehetővé válik a kiváló tehetségek munkájának *racionális összeszervezése*.¹⁹ A vízi energia hasznosításá-

¹⁸ Mintabürtorgyárak épülnek. Megkezdődik a tömegbürtorgyártás. *A Munka*, 1919/6. 3–4.

¹⁹ A műszaki tudomány és a kommunizmus. Hevesi Gyula termelési népbiztos nyilatkozata. *Fáklya*, 1919. május 1. 3–4. A feltalálókkel és a találmányokkal kapcsolatban lásd még LASZLÓ Artur: A találmányok és a kommuniz-

ról pedig Kelen József május elején ezeket mondta: „A vízerőmű telepek kérdésével szintén foglalkozunk. Győr és Pozsony között a Duna meg nem szállott oldalán 45 ezer lóerős vízmű üzem előmunkálatait kezdtük meg. A soroksári Duna-ágban egy 20 ezer lóerős vízmű építését folytatjuk. A vízerőművek elektromos áram fejlesztésére szolgálnak. Általában arra törekszünk, hogy elektromos áram alakjában osszunk szét minden energiát, mert így érhetjük el, hogy az energiát ott termelhetjük, ahol azt termelni a leggazdaságosabb és függetlenül a termelés helyétől, ott használhatjuk fel, ahol annak felhasználása a legcélszerűbb.”²⁰ A *Munka* június 17-ei számának egyik cikke arról számolt be, hogy a megvalósításhoz közel áll a Duna-Tisza-csatorna terve, végleges döntés született ebben a régóta húzódó ügyben. Az írás szerint „az egész mélyvágású csatorna vízával mintegy 40 ezer katasztrális hold öntözhető”. Továbbá: „Háromezer lóerőnyi vízi energiát is nyerünk a csatorna megépítésével, amely gazdasági szempontból felette fontos ezen a fa- és szénszegény vidéken. A csatorna építőmunkálatai még ebben az évben megkezdődnek és legfeljebb 8-10 évig fognak tartani.”²¹ Az új világ megteremtésénél a távlati célok, az ekkor elkezdett fejlesztések mellett tehát sor kerülhetett már a diktatúra létrejötté előtt több mint két évszázaddal kialakított elgondolások, megindított munkálatok

mus. *Darwin*, 1919/8. 98–99.; A Tanácsköztársaság jutalmazza a feltalálókat. Megszűnnek a gyártási titkok. – Fix fizetés a feltalálóknak. – A külföldi feltalálók járuléka. – *A Munka*, 1919/19. 3–4.; Találmányi és kísérletügyi munkaprogram. *Vörös Újság*, 1919. május 20. 7.; A Népgazdasági Tanács 52. N. T. számú rendelete. *Tanácsköztársaság*, 1919. június 21. 1.; A Népgazdasági Tanács 53. N. T. számú rendelete. *Tanácsköztársaság*, 1919. június 21. 1–2.; Feltalálók a kommunista társadalomban. *Szociális Termelés*, 1919/8. 1–3.; HEVESI Gyula: *Szociális termelés*. I. m. 189–201.; Uő: *Egy mérnök a forradalomban*. I. m. 233.

²⁰ Kelen József népbiztos elvtárs. I. m. 7. Lásd ehhez még A pozsonyi Duna-ág vízi erejének hasznosítása. *Fáklya*, 1919. május 14. 8.

²¹ Vízügyi munkaprogram. A kereskedelmi kikötő. – Budapest – Csongrád – szegedi Duna-Tisza-csatorna. – A balatoni munkálatok. – Baja – dunaharaszti lecsapoló csatorna. *A Munka*, 1919/51. 6–7. Lásd még Megépítik a DUNA-TISZA-csatornát. Megkezdődött a csatorna vonalának trasszírozása. *A Munka*, 1919/29. 10. Lásd ehhez például KÁROLYI Zsigmond: *A Tanácsköztársaság vízgazdálkodása. (A Tanácsköztársaság vízgazdálkodási programja és a vízügyi szolgálat tevékenysége 1919-ben)*. Országos Vízügyi Hivatal, Budapest, év nélkül, 18–19.

folytatására is. Ugyancsak *A Munka* július 21-ei számában közölt szöveg arról tudósított, hogy „[a] soroksári Duna-ág felső és alsó torkolatában már huzamosabb idő óta két vízi erőtelepet építenek. Ezeknek igen nagy jelentőségük lesz, minthogy összes teljesítményük 6500 lóerőre van tervezve. Az a terv, hogy a két vízi erőtelepet a fővárosi elektromos telepek kooperációs hálózatába vonják be. Ezzel nagy mennyiségű szénmegtakarítás lesz elérhető. Ugyanakkor az olcsó üzemi erőnek a bekapcsolása a villamosáram-árak alakulására is befolyást tud gyakorolni. A két vízi erőtelephez fűződő fontos érdekekre való tekintettel megtették mindazokat a lépéseket, amelyek a két vízi erőtelep építkezési munkálatainak mielőbb való befejezését és üzembe helyezését elősegíteni alkalmasak. Megjegyzendő, hogy eleinte a két telep teljesítménye nem lesz maximális; egyelőre körülbelül 300 lóerőre fog rúgni. A teljesítőképesség azonban a Duna-ág kotrásával arányban fokozatosan fog emelkedni, mert a kotrási munkálatok előrehaladásával a vízi tömeg, illetve a hajtó vízerő állandóan növekedni fog.”²²

A távoli jövő víziói

E leírások mellett azonban a diktatúra kiadványaiban napvilágot láttak olyan munkák is, amelyek szerzői már a távolabbi jövő – a majd egykor kialakuló ideális rendszer – technikai fejlettségét is ábrázolták. Az ilyen szövegek egy részét pedig nem fikciókként jelentették meg közreadóik, sőt, különféle tényezők éppen annak érdekében érvényesülhettek, hogy olvassák a jövőben megvalósuló viszonyok reális ismertetéseként értékeljék ezeket. Így az Ifjűmunkások Országos Szövetségének és a Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjűmunkás Propaganda Ügyosztályának hivatalos lapja, *Az Ifjú Proletár* április 20-ai számának *Proletáriskola* rovatában, a *Természettudomány* című részben, *A természettudomány, technika és társadalom* című, folytatásosra tervezett munka első részében a szerző azt ígérte

²² Új vízi erőtelepek. *A Munka*, 1919/80. 7.

olvasóinak: „Megnézzük, hogy a kapitalista társadalom bukása után ezen technikai eszközök [a cikk szerint köztük: vasút, táviró, telefon, gyárak, »és a bennük gyártott eszközökben és anyagokban jelentkező technikában«], amelyek eddig csak néhány ember előnyét szolgálták, hogyan fognak az egész emberiség javára válni a természettudomány minden gyönyörű alkotásával egyetemben. Meg fogjuk látni, hogyan viszik a dolgozó emberiséget egy folyton jobb jövő felé, amelynél a bőség lesz az uralkodó s nem utópia már, hogy közel a kor, amelynél napi néhány órai munka eredményeképpen minden ember kívánságához képest automobilhoz és repülőgéphez fog jutni.”²³ Azt, hogy az olvasók e leírást a majdani valóság ábrázolásaként fogadják el, elősegíthette az újság egyik kiadójának, a Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjűmunkás Propaganda Ügyosztályának feltűntetése a lapszámon, a *Proletáriskola* rovatcím, a rész és a cikk címe, amelyek azt jelezheték: a közreadók csak nagyon gondosan megalapozott fejtegetéseket jelentetnek itt meg. Mindezek mellett ezt szolgálhatta az is, hogy a szöveg a szerző nevének feltűntetése nélkül látott napvilágot, ami kifejezésre juttathatta: ez a szerkesztőség egészének felfogását tartalmazza.

A *Vegyipari Munkás* című szaklap május 1-jei számában látott napvilágot Helfgott Árminnak *A vegyipar jövője a főváros környékén* című cikke. A szerző azt állította magáról, hogy rá „többek között az újpesti vegyi üzemekkel való sáfarkodás gondja nehezedik”, és az eljövendő rendszer technikai fejlettségéről ezeket tette közzé: „Bármily tökéleteseknek is látszanak egyes mostani vegyi üzemek, primitív, kezdetleges berendezések lesznek azokkal az üzemekkel szemben, melyeket a kommunista társadalom, ahol minden ember dolgozni fog és mindenki örömmel fog dolgozni, mert azt a munkát fogja végezni, mely tehetségeinek, hajlamának legjobban megfelel, a tudomány minden eredményének fölhasználásával fog fölállítani. Az is valószínűnek látszik, hogy ezeket az üzemeket nem a főváros közelében fogják majd megteremteni. A távolság az új társadalomban nem fog szerepet

²³ A természettudomány, technika és társadalom. *Az Ifjú Proletár*, 1919/13. 9–10.

játszani. Az országot sűrűen behálózó, óránként 100–200 kilométer sebességgel behálózó [sic!, nyilván: haladó] elektromos gyorsvasutak, valamint a légi közlekedés lehetővé fogják tenni a munkásoknak az ipartelepek gyors elérését akkor is, ha azok lakóhelyüktől 50–200 kilométer távolságban lesznek.”²⁴ Az ábrázolás legalább egy részének a jövőbeni valóság leírásaként elfogadtatását az olvasókkal ez esetben nemcsak a szerző önmagáról írott szavai segíthették elő, amelyek azt juttatták kifejezésre, hogy felelős pozíciót, sőt pozíciókat betöltő személy, tehát olyan valaki nyilatkozik, aki komoly szakmai tudás birtokában van, s kellő megfontoltsággal szólal meg – hanem az is, hogy a leírás egyik elemét a szerző csak valószínűként jelenítette meg, ami viszont azt érzékeltethette közönségének: más mozzanatok minden kétséget kizáróan meg fognak majd valósulni!

A *Szociális Termelés* május 3-ai számában látott napvilágot *A műszaki munkások mezőgazdaságunkban* című cikk, amelyben, egyebek mellett, az áll, hogy „[a]z új világrend, amelynek jel-szava nem a jog és a bürokrácia, a *termelés*, elsősorban a *technikus* és a *gazdász* társadalmon fog fölépülni. [...] A végcél az, hogy Magyarország összes termőföldje mint egyetlen gazdaság vezetessék egy óriási, de helyesen decentralizált és teljesen szakszerű szervezet által, amely a legfejlettebb eszközökkel és eljárásokkal a végsőkig fokozza a termelési lehetőséget. [...] Hiszen ha a gazdálkodásnak erre a legtökéletesebb módjára, amelynek bázisa a technikai vívmányoknak a legteljesebb kihasználása, nem törekednénk: akkor kár és hiba lett volna a szociális gazdálkodáshoz egyáltalán hozzáfogni. *Mert kommunizálni és maradi gazdálkodást folytatni, a társadalomra még károsabb eljárás volna, mint a háború előtti földesúri rendszerünk változatlan fenntartása!*

Hatalmas gazdasági gépgyárak, nagy, decentralizált gép-, szerszám- és anyagraktárak, nagy javítóműhelyek, műtrágyagyárak, vegyi és geológiai laboratóriumok, gazdasági műszaki főiskola stb. beletartoznak a kommunizált birtokpolitika fogal-

²⁴ HELFGOTT Ármin: A vegyipar jövője a főváros környékén. *Vegyipari Munkás*, 1919/5. 6. Ehhez lásd ÁCS Andrásné: Helfgott Ármin (1878–1942). *Párttörténeti Közlemények*, 1976/3. 207–208. Lásd még HASKÓ Lajos: A magyar vegyészeti ipar képe és jövője. *Vegyipari Munkás*, 1919/5. 3.

mába.”²⁵ Az itt megjelölt célkitűzések, feladatok megvalósíthatóságát az olvasók számára nemcsak a lap kiadója, illetve jellege: a Szociális Termelés Népbiztosságának közlönye jelezhette, hanem az is: a szerző nevének feltüntetése nélkül látott napvilágot, ami azt juttatta kifejezésre, hogy nem egy, esetleg vitatható egyéni állásfoglalást, hanem szerkesztőségi felfogást tartalmaz.

Az eljövendő kommunizmus ábrázolása pedig fikcióként is megjelenhetett a Tanácsköztársaság fennállásának százharminchárom napja alatt. A Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott *Néptanítók Lapjának* május 8. és július 24. közötti számaiban látott napvilágot Zigány Zoltán tanárnak, a lap szerkesztőjének *Rasz Ali ben Ibrahim Agának hivatalos jelentése, melyben az abesszíniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról* című, a fantasztikus útleírás műfaji konvencióival megalkotott, folytatásos, utópisztikus államregénye.²⁶ E mű jelen idejében, vagyis 2020-ban az aga utazást tesz az immár a kommunizmusba érkezett Magyarországon: ennek során tanulmányozza az itteni emberek mindennapi életét, a gazdasági, a társadalmi viszonyokat, és persze a technika vívmányait is. Így például az utazót Magyarországra szállító magyar vasútról azt írja, hogy „mesébe

²⁵ A műszaki munkások mezőgazdaságunkban. *Szociális Termelés*, 1919/1. 5–6. E cikk előzményének tekinthető az az 1919. április 1-jei keltezésű, vitaanyagának szánt átirat, amelyet a Földművelésügyi Népbiztosság hozzájárulásával Fasching Antal, a műszaki osztály vezetője készített. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár K 26 PTI 605. f. 2. d. II/2. ó. e. 167–174., továbbá uo. 215–217., valamint SZEMERE Vera: *Az agrárkérdés 1918–1919-ben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 193., 268. A Fasching-féle vitaanyagban még az is benne volt, hogy a munka során a termelési lehetőség végsőkéig fokozandó, „tekintet nélkül az időjárási viszonyokra”. A *Szociális Termelés* cikkében viszont ez a mozzanat nem kapott helyet, minden bizonnyal azért, mert ezt a kortársak már irreálisnak értékelték. Az április 1-jei irat ismeretében pedig nem alaptalanul lehet feltételezni, hogy az azzal kapcsolatos vita eredményeinek felhasználásával készült a *Szociális Termelés* május 3-ai számának cikke, amely így egy meglehetősen kirekelt összegzésnek is tekinthető. Lásd továbbá Séta a jövő falujában. *Az Ifjú Proletár*, 1919/28. 1.

²⁶ Lásd ehhez például KUCZKA Péter–SZERDAHELYI István: Utópisztikus irodalom. In: SZERDAHELYI István (szerk.): *Világirodalmi lexikon*. XVI. I. m. 253–254.; Wilhelm VOSSKAMP: Utopie. In: Ulfert RICKLEFS (Hrsg.): *Das Fischer Lexikon. Literatur*. III. N–Z. Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 2002. 1935–1937.

való előrelátással, tömérdek találékonysággal van építve és vezetve. Tanult mérnök írhatná csak le apróra mindazokat a célszerű, kényelmes és takarékos berendezéseket, amelyeknek láttára én egészen el voltam bűvölve. [...] Nagy távolságra menő gyorsvonatok végén úgynevezett röptülő-kocsik vannak, amelyek a vonat megállása nélkül sorban lekapcsolhatók [...] az egyes állomások előtt, ahol aztán a kocsikat a vezetők fékkel állítják meg a peronon. Az én vonatom pl. Fiumétől Budapestig (több mint 600 km) csak háromszor állott meg, a közbeeső nagyobb állomásokon azonban körülbelül 12 kocsit kapcsoltak le a vonatról. Ahol a gépnek kifogy a vize, ott a vágányok között keskeny, de mély betonvályúban víz folydogál, s a haladó vonat gépkocsija egy vastag gumi tömlőcsövet bocsát bele a vizes vályúba, amelyből menetközben teleszivattyúzza a kazánját. Órákat nyernek így a gyorsvonatok, és a sok megállás mellőzésével nagyon kímélhetik is a mozdonyokat és a kocsikat. A kazánokat földgázzal fűtik, s a mi abesszínia[i] nehéz szenes kocsijaink helyett itt magán a gépen van négy gáztartó, amelyeket a megállóhelyeken cserélgetnek. A gépész másodmagával vezeti a vonatot; négyóránként felváltva dolgoznak abban a kis gépészfülkében, amely egy gyógyszerári laboratóriumhoz hasonlít. [...] Egyszóval célszerű rend, előrelátás és takarékoság nyilvánul mindenben.”²⁷ A közlekedési eszköz kiváló voltát hivatottak érzékeltetni a szövegrészben a „mesébe való”, „tömérdek”, „tanult mérnök írhatná csak le”, „egészen el voltam bűvölve” megfogalmazások. A leírás elején és végén olvasható értékeléssorozat ugyanakkor jelzik, hogy a szerző milyen tényezőket tartott ilyen esetben a legfontosabbnak. Az első helyen a célszerűség áll mindkét felsorolásban, a másodikon a kényelmesség, illetve az előrelátás, a harmadikon a takarékoság, szintén mindkét részletnél. Ugyanakkor az előrelátás fontosságát jelzi, hogy említése a vonat kapcsán már a leírás elején is helyet kapott. Az idézetbeli záró értékelésnél a „mindenben” szó használata pedig azt juttatja kifejezésre, hogy

²⁷ ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abesszíniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútról. *Néptanítók Lapja*, 1919/18–19. 4–5.

a felsorolt tényezők általában is meghatározóak a kommunista rendszerben.

A beszámoló egy másik szakaszában az aga leírja urának „a termelési technikának néhány leleményes remekét, hogy elképzelhesd, mi mindent produkált a kommunista emberek tanultsága és becsületes buzgósága”. Az egyik ismertetésénél azt állítja, hogy „[a] természeti energiákat nagyon következetes takarékosággal aknázzák ki s ezzel tömérdek emberi erőt mentenek fel a nehéz munkák alól. Hogy a víz és a szél erejét villamos akkumulátorok töltésére használják, az már mielőttünk sem új dolog: itt azonban már a nap sugarai is motorokat hajtanak. Óriási gyűjtőlencsék koncentrálnak a nap melegét, s ezt gőzgépek hajtására alkalmazzák. Az Adriai-tenger partján, a hullámcsapásos helyeken, hosszú sorban állanak olyan szövőgépek, amelyeket a tengernek fel- s leszálló hullámmozgása szünet nélkül hajt.”²⁸ A fennálló rendszer kiválóságát ez esetben nemcsak a technikai eszköz „leleményes remek”-ként értékelése hivatott kifejezésre juttatni, hanem annak említése is, hogy az ilyen alkotásokat „kommunista emberek” hozták létre. A „becsületes” jelző pedig azt érzékeltethette az olvasóknak, hogy az új világban erkölcsileg is kiváló emberek tevékenykednek – így Zigány műve, egyebek mellett, morális utópia is.²⁹ Noha a „jelentés” fikció, a szerző személye, diktatúrabeli pozíciója: a folyóirat szerkesztője;

²⁸ ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abesszíniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (7). *Néptanítók Lapja*, 1919/27–28. 4.

²⁹ A kommunizmus technikai fejlettségének regénybeli ábrázolása pedig része volt annak a propagandának, amelyről Zigány a *Néptanítók Lapja* június 26-ai számában közzétett, a *propaganda* című vezércikkében, egyebek mellett, ezeket írta, buzdítva a tanítókat: „Sarkalatos elvként tartuk szemünk előtt állandóan azt, hogy a letűnt korszak iránti szeretetet, a kegyeletes hagyományokat irtsuk ki a nép lelkéből s ébresszük fel ezek helyett a jövő életforma iránti vágyakozást. Az érzelmekre és a fantáziára támaszkodjunk; az értelmi felvilágosításnak magában véve igen csekély hatása van a nagy tömegekre. A kapitalista gazdasági rendnek s az osztályuralomnak igazságtalanságait s a méltánytalan szenvedéseket idézzük fel a múltból és ezzel a szomorú, megható hangulattal állítsuk szembe a nép fantáziája elé [sic!] a kommunizmus reménysegeit: a gazdagabb, egészségesebb, műveltebb, egyszóval a jobb és szebb életet. [...] Nekünk tapintatra, művészetre, valóságos poézisre van szükségünk, hogy az új igazságokat elfogadtassuk és megszeretessük a tömegekkel. [...] A kommunizmus olyan

a regényt tartalmazó kiadvány: a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja; a munka terjedelme: 8 részes, jól mutatják jelentőségét, és jelzik azt, hogy, ha minden részletében nyilvánvalóan nem is, de leglényegesebb elemeit tekintve egy olyan jövőképet vetít olvasói elé, amely összhangban volt a Tanácsköztársaság irányítóinak elgondolásaival.

„Technikusok” vezető szerepekben?

A technika nagy jelentőségű eredményeinek az új rendszerben történő hasznosításával kapcsolatban többen is foglalkoztak ekkor a műszaki értelmiség szerepével, e csoport feladataival. A *Vörös Újság* újságírójaként is tevékenykedő Antal Sándor³⁰ *A Munka* május 9-ei számában közzétett, *A termelés intenzitása a kommunista államban* című cikkében egyenesen azt állította, hogy a kommunizmusban a technika szakembereinek kezében lesz a vezetés: „Azok lesznek a kommunista állam vezetői, akik a termelés megkönnyítése érdekében a legjobb gépeket szerkesztik meg, akik az árukat a legegyszerűbb módon, a leggyorsabban tudják eljuttatni az egyénekhez, akik megtalálják a módját, hogy minél kevesebb erő és anyag befektetésével hogyan lehet a legjobb szükségleti cikket a leggyorsabban termelni, a legtesztetesebb formában, az emberi életre a leghasznosabb összeállításban előállítani.”³¹ E felfogással vitatkozva jelentette ki Hevesi Gyula az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége (AMOSZ) nevű, szélsőségesen technicista szemléletű, baloldali mérnök-szakszervezet³² május 29-ei taggyűlésén tartott beszédében: „meg kell állapítanom, hogyha a kommunista termelést és társadalmat nagymértékben nevezhetjük is a technika társadalmának, mert az anyaggal, erővel, tudománnyal való racionális gaz-

szép és jó életforma, hogy azt felesleges erőszakolni, mert hiszen nagyon meg lehet azt szeretetni.” ZIGÁNY Zoltán: A propaganda. *Néptanítók Lapja*, 1919/26. 2.

³⁰ Antal Sándorról lásd például SZABÓ Viktor: I. m. 71., 137., 248.

³¹ ANTAL Sándor: A termelés intenzitása a kommunista államban. *A Munka*, 1919/19. 2.

³² Erről lásd például PÉTERI György: *A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 69., 72.

dálkodás a legnagyobb jellemzője a kommunista termelésnek és amellett egyidejűleg az emberi étellel való racionális gazdálkodást is jelenti, ha tehát ennek nevezzük is, de semmi esetre se lehetne ezért azt a következtetést levonni, hogy ez a társadalom ugyanolyan értelemben a technikusok társadalma is lesz. Nem lesz, hanem az összes dolgozók társadalma, mert semmiféle foglalkozási kategória, semmiféle foglalkozáshoz tartozó egyének összessége, vagy egyének külön-külön, pusztán az ő foglalkozásuk címén nem vindikálhatnak maguknak előjogokat a többivel szemben.”³³ Az AMOSZ június 1-jei taggyűlésének határozata pedig, egyebek mellett, a következőket rögzítette: a kommunista állam „kiépítése nemcsak politikai, hanem ugyanolyan mértékben technikai és szervezési probléma, hiszen a kommunista cél: a dolgozó tömegek jóléte, életszínvonalának emelése csupán a termelés határfokának javításával és az elosztás tökéletesítésével érhető el.

A kommunista állam alapja a több és jobb termelés. Ezt pedig csak szakemberek szervezhetik és vezethetik. Ezen szakemberek felruházandók az üzemek gazdaságos megszervezéséhez és azok műszaki vezetéséhez szükséges teljes hatáskörrel.” A határozat szerint az AMOSZ gyűlése rámutatott arra, hogy a diktatúra fennállásának első két hónapjában a termelés vezetésére hivatott műszaki szakembereket mellőzték. Ám „[a] proletariátus nagy érdekei azt követelik, hogy a politikai hatalom védelme alatt a kommunista termelést sürgősen megszervezzük, hogy a külföldnek mielőbb bizonyíthassuk azt, hogy a kommunista termelés és elosztás eredményesebb és gazdaságosabb, mint a kapitalista termelés és elosztás, hogy ezzel a proletárállamot belsőleg-külsőleg egyaránt megszilárdítsuk.”³⁴

³³ A mérnöki munka, mint szellemi munka. (Az A. M. O. Sz. május 29-iki taggyűlésének jegyzőkönyve. Gyorsírói feljegyzések szerint.) AMOSZ, 1919/4. 17.

³⁴ A mérnök munkaköre a termelésben. Az A. M. O. Sz. 1919. június 1-jén tartott taggyűlésének határozatai. AMOSZ, 1919/4. 1. Lásd még PÉTERI György: I. m. 227–230.; HEVESI Gyula: *Szociális termelés*. I. m. 73.; Uő: *Egy mérnök a forradalomban*. I. m. 240–255.; DEVICS József–KÁROLYI Zsigmond–ZÁDOR Mihály: *A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969. 71–76.

A technika fontosságára hivatkozva igyekeztek megtalálni helyüket, életlehetőségeiket az új rendszerben „a proletárok”³⁵ közé legalábbis nem egykönnyen besorolható magyar vaskereskedők is. Ezt a törekvésüket juttatta kifejezésre a *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)* című szaklap április 6-ai számának vezércikke. Eszerint: „A kommunista társadalom előtérbe helyezi a fejlett technikai irányítást, mert ezzel is végcélját szolgálja: a szükségletek minél tökéletesebb kielégítését. Azok a szakemberek, akik eddig a technikai szükségletek kielégítésével foglalkoztak s ezen a téren értékes szakismeretekre s tapasztalatokra tettek szert, az árulosztás szervében, a technikai s termelési erők támogatásában a kommunista társadalomnak hasznos és jól megfizetett tagjai lesznek. Ezek közé fognak tartozni a vaskereskedők, akiknek szaktudásában s tapasztalataiban jelentékeny helyet foglal el a technikai alkalmazkodás [sic!], készség és ismeret.

A kommunista társadalom s gazdasági berendezkedés fejlődésével az önálló üzletek állandóan csökkenni fognak, s a fogyasztás kielégítése a »fogyasztó közösségek« (kommünök) segítségével történik, melynek természetesen meglesznek a szakma szerinti csoportja[i], s ahol, egy technikai fejlődés alapján berendezett társadalomban természetesen a vas-, fém- és műszaki szakmának igen jelentékeny szerep jut.”³⁶ A szerző neve nélkül megjelent, tehát szerkesztőségi állásfoglalást tartalmazó vezércikk közreadói igyekeztek az adott körülmények között minél pontosabban meghatározni e csoport helyét az új rendszerben. Törekvéseik komolyságát a diktatúra illetékesei felé pedig azzal is jelezheték, hogy a „fogyasztó közösségek”-ről írottak összhangban voltak a Buharin-féle pártprogramban megfogalmazott célkitűzésekkel: „arra kell törekedni, hogy a lakosságot kötelezően egyesítsék *fogyasztói kommünökben*. Mert csak akkor történhet meg helyesen a termékek szétosztása, ha a lakosság, amely a kérdéses terméket kapja, nagyobb csoportokká van szervezve és egyesítve, és

³⁵ Ehhez lásd például FARAGÓ Miklós: *Ki a proletár?* Közoktatásügyi Népbiztosság, Budapest, 1919.

³⁶ Az új társadalmi rendszer és a vaskereskedők. *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)*, 1919/14. 10.

így e csoportok fogyasztása pontosan kiszámítható.”³⁷ Azt pedig, hogy a fennmaradásuk érdekében végzett tevékenységük nem volt sikertelen, jelzi a *Magyar Vaskereskedőnek* a diktatúra idején végrehajtott nagyszámú újságbetiltás és -szüneteltetés ellenére is folyamatos megjelenése; az utolsó tanácsköztársasági szám augusztus 1-jei dátummal látott napvilágot.³⁸

A jövőábrázolások eszközei – és funkciói

Az itt ismertetett, idézett tanácsköztársasági jövőleírások az idő-utópiák csoportjába tartoznak. Az új világ, abban pedig a technika eredményeinek nagyszerűségét az egyes szövegek szerzői, közreadói különféle felsőfokok alkalmazásával is igyekeztek kifejezésre juttatni: így például „a termelés mindenkor a legjobb termelőeszközökkel, a legkitűnőbb szerszámok igénybevételével, a legjobb és legújabb eljárások felhasználásával történjék” (Varga Jenő); a kialakítandó mintagyárak „minden tekintetben

³⁷ BUCCHARIN Nikoláj: I. m. 59.

³⁸ Lásd ehhez például JÓZSEF Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 154–159. A vaskereskedelem Tanácsköztársaság alatti helyzetéről pedig a *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)* 1919. szeptember 21-ei számának egyik cikkében az áll, hogy „A vaskereskedelem *relatív*e annyit nem szenvedett ezen örült gazdálkodás alatt, mint más szakmák. A vaskereskedések közüzembe való átvételére csak akkor került a sor, amikor az új Messiásokban már kezdett az a belátás derengeni, hogy mégsem lesz jó a kereskedelmet egy csapással összezúzni, ahogy ezt eredetileg tervezték. A leltározással, az egyesületben folytatott megbeszélések értelmében sikerült egy jó darabig elhúzni a kommunizáló terv megvalósítását, a vashivatalban is volt a kereskedelemnek több jó barátja, úgyhogy a vaskereskedők, bár sok izgalom, sok megpróbáltatás árán, megfogyva bár, de törve nem, kerültek ki ebből az istenítéletre emlékeztető, hátborzongató időszakból.” Dr. KÁDÁR Gyula: A vaskereskedelem jövője. *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)*, 1919/23. 10. A lap szeptember 28-ai számának egyik cikkében arról lehet olvasni, hogy „A vaskereskedők a háború és a százharminckét napig tartó rablógazdaság alatt igen sokat szenvedtek. Üzletét azonban a legtöbb vaskereskedő folytatta s a legnagyobb nehézségek, akadályok, korlátozások mellett is fenntartotta.” A társadalmi béke és a vaskereskedelem. *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)*, 1919/24. 9. Lásd még A „Magyar Vaskereskedő” a bolsevizmus alatt. *Magyar Vaskereskedő (Eisenhändler-Zeitung)*, 1919/21. 11.

példaképpül szolgáljanak” (*A Munka*); „minden feltalálói tehetség érvényesülése”-t el fogják érni (Hevesi Gyula); „minden ember kívánságához képest automobilhoz és repülőgéphez fog jutni” (*Az Ifjú Proletár*); a kommunista társadalomban „mindenki örömmel fog dolgozni” (Helfgott Ármin); a mezőgazdaságban „a legfejlettebb eszközökkel és eljárásokkal” kell termelni (*Szociális Termelés*); „célszerű rend, előrelátás és takarékoság nyilvánul mindenben” (Zigány Zoltán); „legjobb gépek”, „leggyorsabban termelni” (Antal Sándor).

Nem egy leírásban figyelhető meg a „múlt negatívumai”-nak és a „jelen, illetve a jövő pozitívumai”-nak szembeállítás is, az utóbbiak ábrázolásának hatásosságát fokozandó: Hevesi Gyula szerint a műszaki tudományok fejlesztése sokkal tervszerűbben és rendszeresebben fog történni a kommunisztikus termelésben, mint ahogyan az a „magángazdasági” rendszerben volt; számos technikai eszköz addig, a kapitalista társadalomban csak néhány ember előnyét szolgálta, ám az új világban az egész emberiség javára fognak válni (*Az Ifjú Proletár*). Zigány államregényéből pedig az derül ki, hogy 2020-ra a kommunizmus még nem diadalmaskodott az egész földkerekségen, így Abesszíniában sem, ahonnan az utazó aga Európába érkezett. Ez az ábrázolás lehetőséget nyújtott a szerzőnek arra, hogy a még nem kommunista rendszerű, „elmaradottabb” ország viszonyainak leírásával, az ellentétek alkalmazásával, így a vonatok üzemanyagainak említésénél is, még jobban hangsúlyozhassa az új világ pozitívumait. Ám e szövegek esetében arra is van példa, hogy a Tanácsköztársaság idején a közvélemény-formálók által a közeljövőben kivitelezendőként tárgyalt néhány létesítmény az utópisztikus jövőleírásban immár sokkal nagyobb arányban áll a társadalom rendelkezésére: ez figyelhető meg a vízi energia hasznosításával foglalkozó újságcikkek és Zigány „jelentése”-nek összevetésében. Ez pedig összhangban volt az aktuális feladatok és a távlati célkitűzések azon kapcsolataival is, amelyekről Hevesi Gyula írt 1959-es könyvében.

A közeljövőben végrehajtandó fejlesztések és a távolabbi jövőre előirányzott teendők rendszerének kialakításánál a tanácsköztársasági döntéshozóknak útmutatást adhattak a már koráb-

ban megjelent, általuk is ismert, a majdani új világgal foglalkozó munkák is. Így például Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvéből a vízi energia, a tenger apálya és dagálya, a napfény hasznosításáról már idézett kijelentések hathattak a magyarországi tervezésekre és Zigány Zoltánra is utópiájának megalkotásakor; a csatornázásról írottak pedig az 1919-es csatornakepziókra. Buharin víziója az egész világról mint egyetlen, egy terv alapján vezetett, a legjobb gépekkel dolgozó munkásüzemről példa lehetett a *Szociális Termelés* mezőgazdasággal foglalkozó cikke szerzőjének, amikor megfogalmazta azt a célkitűzést, hogy Magyarország összes termőföldje egyetlen gazdaságként vezetessék, egy óriási szervezet által, amely a legfejlettebb eszközökkel és eljárásokkal dolgozik. A szovjet-ország szerzőnek a „fogyasztói kommunök”-ről papírra vetett elgondolásai pedig a vaskereskedőket segíthették saját törekvéseik kialakításánál és közzétételénél.

E rendkívül pozitív tartalmú jövőábrázolások a Tanácsköztársaság időszakában alkalmasak lehettek arra, hogy legitimálják a diktatúra irányítóinak radikális intézkedéseit,³⁹ köztük a terrort is – e logika szerint ezekre éppen az ideális viszonyok létrehozása érdekében volt szükség! A technika vívmányainak és ezek széles körű hasznosításának ábrázolásai az utópisztikus jövőleírásokban arra is szolgálhattak, hogy szemléltessék az új világ nagyszerűségét az olvasóknak. Ugyanakkor az utópiák hivatottak voltak mozgósítani az új, a korábbiakhoz képest jobb világ megteremtésére – amint ez a *Szociális Termelés* mezőgazdasággal foglalkozó cikkének idézett részleteiben is megfigyelhető. Továbbá megtörténhetett, hogy egy közvélemény-formáló a technika vívmányait alkalmazó gyárat mintaként, követendő példaként szándékozott bemutatni belföldön, de a külföldnek is: így a

³⁹ Lukács György azt állította visszaemlékezésében: a Tanácsköztársaság idején „rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy mi egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illúzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk. A diktatúra számos utópikus intézkedését ez a hangulat határozta meg.” Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról. *Társadalmi Szemle*, 1969/3. 15., lásd ehhez HAJDU Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. *Múltunk*, 1994/1–2. 15.

Szociális Termelés Népbiztossága faipari szakosztályának osztályvezetője a több ezer munkást foglalkoztató asztalosüzemet. De sor kerülhetett arra is, hogy akár a termelés egészét jelenítsék meg, bizonyítandó az új rendszernek a korábbiakhoz képest magasabb rendű voltát a még kapitalista viszonyok között élőknek: így az AMOSZ határozatának megalkotói a jól megszervezett kommunista termelést. Ezek az eljárások pedig összhangban voltak a Tanácsköztársaság propagandájában különösen kiemelkedőként értékelt Lenin⁴⁰ azon megállapításával, amelyet *A Munka* május 8-ai számának egyik írása ekként ismertetett: „A szocialista agitáció leghatalmasabb eszköze – Lenin szerint – az eredményekkel való agitálás. [...] Módunkban lesz egyes kimagasló eredményeket követendő példaképpen odaállítani.”⁴¹ A fentiekben ismertetett, idézett szövegek hatását pedig fokozhatta az, hogy nemegyszer az egyik kiadványból átvették és esetleg kisebb módosításokkal újraközölték egy másik újságban annak közreadói – *A Munka* megjelentetői több ízben fel is szólítottak erre.⁴² Így például a bútorgyárakkal foglalkozó cikk nagy részét *Mintabútorgyárak épülnek* címmel adta közre a *Vörös Újság* április 24-ei száma.⁴³ Kelen Józsefnek *A Munka* május 7-ei számában közzétett fejtegetései megjelentek a *Vörös Újság* május 8-ai,⁴⁴ a *Fáklya* május 8-ai,⁴⁵ valamint a *Vas- és Fémmunkások Lapja*

⁴⁰ Lásd ehhez például VÖRÖS Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2004. 85–100., 105.

⁴¹ „A MUNKA” szerkesztősége: Pro domo! Megyei direktóriumok jelentése az ország gazdasági átalakulásáról. *A Munka*, 1919/18. 13. Lásd ehhez LENIN: Beszéd a szovjetek harmadik kongresszusán. In: Uó: *A harc útja. Levél a taktikáról. Beszéd a szovjetek harmadik kongresszusán*. Magyarországi Szocialista Párt, Budapest, 1919. 39.

⁴² Lásd például Miért kell zár alá venni az irodai berendezéseket? *A Munka*, 1919/2. 11.; Savanyított káposzta forgalomba hozatala. *A Munka*, 1919/16. 16.; Pro domo [...]. *A Munka*, 1919/26. 15.

⁴³ *Mintabútorgyárak épülnek*. Megkezdődik a tömegbútorgyártás. *Vörös Újság*, 1919. április 24. 4.

⁴⁴ Kelen József népbiztos elvtárs a szocializálás munkájáról és a jövő termeléséről. *Vörös Újság*, 1919. május 8. 4.

⁴⁵ A szociális termelés programja. Kelen József népbiztos nyilatkozata. *Fáklya*, 1919. május 8. 4.

június 6-ai számában⁴⁶ is. Antal Sándor elgondolásai pedig *Kik lesznek a kommunista állam vezetői?* címmel láttak újra napvilágot nyomtatásban a *Somogyi Vörös Újság* május 22-ei számának hasábjain,⁴⁷ majd eredeti címmel a *Vas- és Fémmunkások Lapja* május 30-ai számában⁴⁸ is.

Mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, hogy az itt tárgyalt munkák vizsgálatai nem csupán a különféle utópisztikus jövőábrázolások egyes tulajdonságainak szemléltetéséhez és a Magyarországi Tanácsköztársaság eszmevilágának, propagandájának megismeréséhez járulhatnak hozzá, hanem, figyelembe véve a Verne által mondottakat, a 20. század első évtizedei – Heckenast Gusztáv által alkalmazott kifejezésekkel – „technikai műveltsége”⁴⁹ egészének feltérképezéséhez is.

⁴⁶ Kelen József népbiztos elvtárs a szocializálás munkájáról és a jövő termeléséről. *Vas- és Fémmunkások Lapja*, 1919/23. 3.

⁴⁷ Kik lesznek a kommunista állam vezetői? Megszűnik az anarchisztikus termelés. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. május 22. 2.

⁴⁸ ANTAL Sándor: A termelés intenzitása a kommunista államban. *Vas- és Fémmunkások Lapja*, 1919/22. 4.

⁴⁹ „[...] minden műveltség, így a technikai műveltség is, csak viszonyítva értékelhető” – állította Heckenast Gusztáv. Lásd HECKENAST Gusztáv: Erdély technikai műveltsége Bethlen Gábor korában. *Századok*, 1981/4. 731. – E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Kövér Györgynek és Romsics Ignácnak.